

४

इतिहास लेखनातील नवे प्रवाह

प्रा.डॉ.ओ.म.गजभिये

इतिहास विभाग प्रमुख

एम.इ.एस.कला वाणिज्य

महाविद्यालय, मेहेकर

मो.नं. ९८६०८८५२०१

म्हणवउतरहंईपलमणवह/हउंसणववउ

प्रस्तावना:—

“मानवाची सर्वांगिन कहाणी” इतिहास कालचक्रा बरोबर घडत राहतो खरा, पण घडणाऱ्या इतिहासातील जो लिहिला जातो, त्यालाच आपण इतिहास म्हणून ओळखतो. इतिहास लेखन हे जरी घडलेल्या इतिहासावर आधारित असले, तरी लिहिणाऱ्या व्यक्तीची ती निर्मिती असते. ही व्यक्ती कोणत्यातरी युगाची, समाजाची, मुख्यव्यवस्थेची प्रतिनिधी असते. या प्रतिनिधीत्वाची छाप तिच्या निर्मितीवर पडलेली असते.

इतिहासलेख ही दिर्घकाळ चालत आलेली आणि अखंड चालू राहणारी शोधयात्रा आहे. म्हणूनच कोणतेही इतिहास लेखन परिपूर्ण आहे असे मानता येत नाही. हे सर्व नमुद करण्याचे कारण असे की जेव्हा एखादा नवीन इतिहास प्रवाह अवतरतो तेव्हा त्याकडे चकीत किंवा कुत्सीत भावनेने पाहणे योग्य नाही. नवीन इतिहास प्रवाहामुळे इतिहासाच्या मुख्य प्रवाहाला नवे वैचारिक व मुल्यात्मक बळ मिळू शकते व मिळत आहे. हाच मुद्दा महत्वाचा मानून प्रस्तुत निबंधात, इतिहास लेखनात अगदी अलिकडे नव्याने येत असलेल्या लेखनप्रवाहाची मांडणी करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

संशोधन पध्दती :- प्रस्तुत शोधनिबंधात इतिहासाच्या नवनवीन लेखनप्रवाहाचा व विचारप्रवाहाचा शोध घेउन त्यांची विश्लेषणात्मक पध्दतीने मांडणी करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

गृहितके :- १) इतिहासातील नव्या लेखन प्रवाहामुळे इतिहासाचे सुक्ष्म अध्ययन करणे अधिक सोपे होईल.

२) नव्या लेखनप्रवाहामुळे इतिहासाचा तौलनिक अभ्यास करता येईल.

३) नव्या प्रवाहामुळे इतिहासलेखन विविधांगी पध्दतीने होईल.

इतिहासलेखनातील नवे प्रवाह:-

एकोणीसाच्या शतकातील दुसऱ्या अर्धशतकात विज्ञान व तंत्रज्ञानातील प्रगतीनंतर इतिहासातील संकल्पनांवर खुप प्रभाव पडला. एकीकडे शास्त्रीय इतिहास व ऐतिहासिक उत्क्रांतीचा परिणाम म्हणून दंतकथात्मक इतिहासाची वाढ झाली. या दोन टोकाच्या अंतविरोधी प्रवाहामुळे वास्तव इतिहासाला ग्रहण लागले संशोधकांसाठी , त्यांच्या संशोधनाला इतिहासात स्थान मिळाले तर सामान्य व्यक्तींना इतिहास म्हणजे मृत ओझे वाटले. परंतु सांस्कृतिक प्रगतीबरोबर मानवाला आपल्या अस्तीत्वासाठी इतिहासाचा आश्रय घेणे अपरिहार्य ठरले.

परंपारिक इतिहास लेखनात घटनांचा शोध घेउन अनेक शास्त्रांचे साहय घेउन त्याचे स्पष्टीकरण केले जाते. काळा बरोबर इतिहासाच्या पुनर्लेखनाची गरज पडते. अनेक सिध्दांत व दृष्टीकोण अस्तित्वात येतात. व त्यानुसार ऐतिहासिक घटनांची मांडणी केली जाते. ही प्रक्रिया अव्याहत चालू आहे. आधुनिक लेखनशास्त्रावर मार्क्सच्या ऐतिहासिक भौतिकवादाचा, सिगमंड फ्राइडच्या मनोविश्लेषणात्मक पध्दतीचा व अल्बर्ट आइन्स्टाइनच्या सापेक्षतावादाचा मोठा प्रभाव आहे. तसेच अलिकडे अमेरिकेत ब्रसमवउमजतपव पध्दतीचा अवलंब करून प्रतिमा, चिन्हे, विजगणित , भूमिती व संगणक प्रक्रियेचा उपयोग ऐतिहासिक विश्लेषणासाठी केला जात आहे.

इतिहासलेखनशास्त्रात एकोणिसाव्या शतकात , स्वच्छंदतावादी, उपयुक्ततावादी , बोधवादी, प्रत्यक्षार्थवादी यासारखे इतिहासलेखनाचे प्रवाह उदयास आले. त्याचबरोबर पुढे जहाल, बुध्दिवादी, मार्क्सवादी, आर्थिक, तटस्थतावादी इत्यादी इतिहासलेखन प्रवाहाद्वारे इतिहासाचे वेगवेगळे पैलू मांडण्यात येऊ लागले परंतु अजुनही नवनव्या दृष्टीकोनातून इतिहासाकडे पाहिले जात असल्यामुळे नवनवीन प्रवाह उदयास येत आहेत. इतिहास लेखनातील अत्यंत आधुनिकतम प्रवाह कोणते आहेत याचा विश्लेषात्मक परिचय संशोधकांना असणे गरजेचे आहे.

१) संरचनावादी इतिहासलेखन :- ; जतनबजनतंसपेउद्ध

फ्रेंच तत्वज्ञ सासूरे नैनतमद्ध हे संरचनावादी हे संरचनावादी इतिहासलेखनाचे जनक आहेत. मानववंशशास्त्र , भाषा, व इतिहास या शास्त्रात संरचनावादी पध्दतीचा वापर किंवा उपयोग करण्यात योतो . या पध्दतीत एखादया विशेष गोष्टीचे जमगज नुसार पध्दतशिर विश्लेषण करतात. विश्लेषण करताना छोटया गोष्टीवर विशेष भर देउन एक संरचना निर्माण केली जात असते.

२) उत्तर संरचनावादी इतिहासलेखन :- ; कमबवदेजतनबजपवदसपेउद्ध

उत्तर संरचनावादी ही संकल्पना लेखनक्रियेशी संबंधीत असून फ्रेंच तत्वज्ञ श्रंनपे कमततपकमद्ध हयांना या पध्दतीचा जनक मानले जाते. इतिहासलेखनातील ही अत्याधुनिक संकल्पना आहे. याचा उद्देश भाषा आणि शब्दातील अंतविरोध

स्पष्ट करणे हा आहे. ऐतिहासिक लेखनाद्वारे किंवा त्याच जगज ने एखादी गोष्ट आहे हे सिध्द केले जाते. त्याच जगज चा वापर करून ते तसेच कसे नव्हते याचा अभ्यास या पध्दतीत केला जातो. कारण एका शब्दाचे अनेक अर्थ होतात. त्यातून लिहिणारा , वाचणारा, सागणारा, ऐकणारा, यांच्यात गल्लत होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे वस्तुतः जे आहे त्या पेक्षा वेगळेच बाहेर येण्याची जास्त शक्यता असते.

३) नवीन इतिहासलेखन ;छमू भ्जेवतलद्ध

साधनांचे नवीन पध्दतीने संघटन व विश्लेषणात्मक निवेदन करणे, नवीन समस्या किंवा प्रश्नांची उपस्थिती करणे, जे घडले ते तसेच का घडले त्याच्या कारणांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न छमू भ्जेवतलद्ध डमजीवक मध्ये होत असलेला दिसतो.

४) विश्लेषणात्मक इतिहासलेखन :- ; जीम ददंसमेबीववसद्ध

पॅरिसमध्ये ; जीम ददंसमेबीववस चा उदय झाला डंतव ठसववी, जीम ददंसमेबीववस ठतनकमस चा उदय झाला डंत ठसववी, स्नबपंद थमइनतमए थमतदंदक ठतनकमस हे या प्रवाहाचे जनक आहेत. त्यांनी समाजशास्त्र अर्थशास्त्र कायदाशास्त्र, भुगोल, लोकसंख्या इत्यादी विषयांवर अधिक भर देउन इतिहासाची मांडणी केली अन्नपुरवठा अन्नधान्याच्या किमती यांच्या आंतर संबंधावर भर दिला. घटनांच्या वर्णनावरोबरच घटनांमागील कारणमिमांसेवर विवेचन करण्याची पध्दत या लेखनप्रवाहात दिसून येते.

५) इतिहासविरोधी प्रवाह ; दजप.भ्जेवतलद्ध

मायेकेल फुको ; डपबीमज थ्वनबंसजद्ध फ्रेंच विचारवंताने ; दजप.भ्जेवतलद्धया भुमिकेतून लेखन केले. परंपरागत लेखनशास्त्र, लोकजाणिना व सामाजिक अस्तित्वाला नाकारणे हा त्याच्या लेखनाचा मुख्य हेतू आहे. त्याच्या मते, इतिहास म्हणजे घटनांचा ढिग असून ऐतिहासिक घटनांमध्ये परस्परसंबंध नसतो . त्यामुळे इतिहास लेखनाची दिशा चुकलेली आहे असे तो म्हणतो.

६) वंचितांचा इतिहास ; नइंसजमतद भ्जेवतलद्ध :-

सबाल्टर्न स्टडीजचा जनक इटालियन मार्क्सवादी विचारवंत अँटोनिओ ग्रामिचि हा होता. मार्क्सवादाला सांस्कृतिक बाबींची जोड देउन त्याने सबाल्टर्न स्टडीजची मांडणी केली. सबाल्टर्न स्टडीज म्हणजे इतिहासाची तळाकडून मांडणी होय. ; भ्जेवतलद्ध तिवड इमसवूद्ध भारतीय इतिहासलेखनात या प्रवाहाकडे आजकाल मोठया सकारात्मकतेने पाहिले जात आहे. या नव्या प्रवाहाने या देशातील मुलनिवासी ,शुद्र, बहुजन व स्त्रिया या वंचित राहिलेल्या घटकांवर प्रकाश टाकण्याचे कार्य केले आहे फुले आंबेडकरवादी इतिहासलेखनाद्वारे हे कार्य मोठया प्रमाणात झाले आहे परंपरागत इतिहासलेखनात समाजातील उच्च वर्गाचे जीवन रेखाटलेले दिसते परंतु उपेक्षितांनी केलेले श्रम , त्यांची संस्कृती, जीवनपध्दती, परंपरा, भाषा , विज्ञान यांचाही इतिहासावर मोठा प्रभाव पडलेला असतो तो मात्र लिहिलाच गेला नव्हता . इतिहासात सामान्य लोकांचे प्रतिनिधित्व ठळकपणे मांडण्याचे कार्य वंचितांच्या इतिहासलेखनाद्वारे

होत आहे. सबाल्टर्न स्टीज मधुनच अलिकडे स्त्रीवादी इतिहासलेखन ; ळमदकमत .भ्जेवतपवहतंचीलद्धए आदिवासी इतिहासलेखन ; ज्तपइसम भ्जेवतपवहतंचीलद्ध यासारखे नवे इतिहासप्रवाह पुढे येत आहेत.

७) राष्ट्रवादी इतिहासलेखन:—

अलिकडे भारतात राष्ट्रीय दृष्टीकोनातून इतिहासलेखनाचे कार्य अखिल भारतीय इतिहास संकलन समितीद्वारे केले जात आहे. युरोपातही अशाप्रकारे आपल्या राष्ट्राचे सर्व श्रेष्ठत्व सिध्द करण्याच्या दृष्टीने लेखन करणारा एक इतिहासकारांचा वर्ग सक्रिय आहे. परंतु हा प्रवाह एकांगी स्वरूपाचा असून अतिरेकी राष्ट्रभिमान निर्माण करण्या करीता ऐतिहासिक सत्याची मोडतोड करीत असलेला दिसून येतो.

८) संप्रदायवादी इतिहासलेखन :— ; बवउउनदंस भ्जेवतपवहतंचीलद्ध विशेषता: भारतीय संदर्भातच विचार केल्यास या प्रकारच्या लेखनाला अलिगड विद्यापीठात अधिक प्रोत्साहन मिळालेले दिसून येते या संप्रदायवादी लेखनात धर्म,रूढी, परंपरा सामाजिक नितीनियम यांचा आधार घेउन सांप्रदायिकता वाढविणारे लेखन होते. काही हिंदुत्ववादी संघटनांनी सुध्दा अशा प्रकारच्या लेखनाला उत्तेजन दिलेले दिसून येते

निष्कर्ष :—

इतिहासलेखन हे सत्यावर आधारित असावे असे मानले जाते. शास्त्रीय पध्दतीने घटनांची मांडणी इतिहासलेखनात करणे आवश्यक असते. स्पष्टता , वस्तुनिष्ठता ,तर्कशुध्दता, प्रमाणता ही शास्त्रीय इतिहासलेखनाची वैशिष्ट्ये इतिहासलेखन प्रवाहाने जपने आवश्यक असते.

हे सर्व प्रवाह इतिहासात नव्याने आले असल्यामुळे इतिहासाचा अभ्यास अधिक सुक्ष्म होत जाणार हे निश्चित आहे. या प्रवाहामुळे विविधांगाने इतिहासाची मांडणी केली जाणार आहे. त्यामुळे इतिहासाच्या दालनात अधिक भर पडेल यात शंका नाही. हे सर्व खरे असले तरी इतिहासाच्या अभ्यासकांना या सर्व इतिहासलेखन प्रवाहाबाबत अधिक चौकस राहुन तटस्थतेने सत्यान्वेषी इतिहासाची मांडणी करण्यावर भर द्यावा लागेल. तरच ऐतिहासिक वास्तवाला न्याय मिळू शकेल.

संदर्भग्रंथ:—

- 1) डवरनउकंत त्णरू. भ्जेवतपवहतंचील पद उवमतद प्दकपं
- 2) मैदण्चण रू. भ्जेवतपदे + भ्जेवतपवहतंचील पद उवकमतद प्दकपं
- 3) ळनीं त्दरपज रू. नइंसजमतदैनजनकपमे अवसण ण ; मकद्ध
- 4) ज्तंअवत त्वचमत भ्ण्णरू. श्रवनतदंस व् उवकमतद पेजवतल

- 5) स्त्रंततंहं ढसइमतजव रू. जेम तबीमवसवहल वऱदवूसमकेमण
- 6) थ्वनबंनसज डपबीमंसरू. जेम तबीमवसवहल वऱदवूसमकेमण
- 7) भागवत वऱदुत , परदेशी प्रतिमा :- स्त्रिवादी इतिहासलेखनाच्या दिशेने
- 8) दिक्षित राजा:- स्त्रिवादी इतिहासलेखन तळाकडून इतिहास (लेख)
- 9) समाजप्रबोधन पत्रिका :- इतिहासलेखन मिमांसा

❖ इतिहासलेखनातील नवे प्रवाह ❖

प्रा. डॉ. ओ.म.गजभिये
इतिहास विभाग प्रमुख
एम.ई.एस.कला.वाणिज्य महाविद्यालय
मेहकर

सारांश

इतिहासलेखनाच्या क्षेत्रात कालपरत्वे नवनवी भर पडत असते. ऐतिहासिक तथ्यांची नव्या पध्दतीने मांडणी करण्याचा प्रयत्न संशोधक करित असतो. त्यामुळे इतिहास वैविध्यपूर्ण पध्दतीने, नव्या व्याख्यांसह लोकांपुढे येतो. इतिहास हा तसा वादाचा विषय राहिलेला असल्यामुळे मतांची विभिन्नता हे इतिहासाचे वैशिष्ट्यच राहिलेले आहे. गतशतकामध्ये इतिहास लेखनाचे अनेक

प्रवाह होते. परंपरावादी , उपयुक्ततावादी, साम्राज्यवादी, मार्क्सवादी, तटस्थतावादी, बुद्धिवादी या दृष्टीकोणातुन इतिहासलेखन मोठया प्रमाणात झाले परंतु अलिकडे इतिहासलेखनाचे दालन समृद्ध होत आहे. संरचनावादी, उत्तर संरचनावादी , छमू भ्जेजवतलए ददंसमे ए दजप भ्जेजवतलए नइंसजमतद या सारख्या नव्या प्रवाहांची इतिहासात पडणारी भर इतिहासाला विविधांगी बनवित आहे. राष्ट्रवादी व संप्रदायवादी इतिहासलेखनावरही मोठा भर देण्यात येउ लागला आहे. महाराष्ट्रात फुले—शाहू —आंबेडकरांच्या विचारांनी प्रभावीत झालेल्या वर्गाने इतिहासलेखनाला आणखी वेगळे परिमाण प्राप्त करून दिले आहे. या सर्व नव्या प्रवाहामुळे इतिहासाची कक्षा रूंदावत असली तरी संशोधकांनी सत्यान्वेषी राहून शास्त्रीय पध्दतीनेच इतिहास मांडणी करणे आवश्यक आहे.